

ОСНОВНІ ФОРМИ РОБОТИ ЗІ СПОРТИВНОЮ ТЕРМІНОЛОГІЄЮ
НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ

Проблеми формування, становлення, поширення і функціонування української спортивної термінології доволі широко висвітлені у фаховій літературі, дисертаціях. Чимало матеріалу із цього питання представлено в системі Internet. Детальний аналіз створення сучасної спортивної термінології та особливостей її функціонування представлено в роботах Л.І. Гуцул, І. Т. Янківа, Є. Папенка, О. Породько-Лях, М. Кудрі, О. І. Бузюна, В. Г. Ареф'єва, І. А. Бражник, Ю. А. Бріскіна, Л. П. Матвєєва, Е. В. Давиденко, Н. М. Ковальчук, О. М. Худолій та інших. „Для систематизації і розвитку української спортивної термінології на сучасному етапі потрібно мати глибоку об'єктивну картину розвитку спортивної терміносистеми на різних етапах існування нашої держави. Тому вивчення історії формування і розвитку національної спортивної термінології є актуальною науковою проблемою” [10, с. 3].

Чимало матеріалу про спортивну термінологію містять загальномовні словники [3], праці про українську спортивну лексику та співвідношення національних та інтернаціональних найменувань у терміносистемі фізичної культури і спорту [7; 1], дослідженнях спортивного жаргону [4]. Укладено російсько-українські та українсько-російські словники спортивної термінології [2; 8], систематизовано футбольні терміни [9]. У цих працях проблематику спортивної термінології висвітлено різнобічно, зокрема, в історичному аспекті або географічно-територіальному. Але, незважаючи на таке підґрунтя, проблема вивчення спортивної термінології як компонента мовної підготовки вчителя фізичної культури, здебільшого, не розглянута. Не викликає заперечень, що сучасний викладач – це освічена людина, яка має впевнено володіти понятійним апаратом професійної лексики. Тому питання про форми роботи зі спортивною термінологією на уроках української мови та фізичного виховання актуальні й своєчасні.

Мету цієї статті вбачаємо в тому, щоб описати основні форми роботи зі спортивною термінологією, які ми пропонуємо школярам на уроках української мови та фізичної культури.

Написанню цієї статті передувало створення інтегрованого уроку „Професійна лексика. Терміни. Бінарний урок української мови і фізичного виховання” (10 клас) [6]. Задум авторів уроку полягав у тому, щоб на прикладі назв популярних видів спорту, які функціонують у різних слов'янських мовах, показати учням дві протилежні тенденції появи спортивних термінів – запозичення і пошук відповідників у власній мові. Якщо мова йде про українську спортивну термінологію, то найчастіше вживаними в нашому мовленні, на жаль, є запозичення з інших мов. Тому школярам пропонуємо встановити, якого походження є слова *футбол, волейбол, баскетбол, хокей, гандбол, бадмінтон, теніс*. Зацікавлює школярів також питання: чи можна, знаючи походження слова, визначити, в якій країні народився цей вид спорту?

Разом з тим повідомляємо, що в багатьох слов'янських мовах побутують питомі найменування видів спорту. Красномовний приклад – сербохорватська мова (або в інших джерелах хорватсько-сербська, боснохорватсько-сербська), де, незважаючи на близькість мов, історично (можливо, політично) панують протилежні процеси словотворення. Скажімо, у Хорватії триває активна політика пуризму, витіснення запозичень з ужитку та заміна їх хорватськими відповідниками (*фудбал* – сербська мова, *nogomet* – хорватська). До речі, в Україні нерідко мирно уживаються і запозичення, і власне українські терміни, наприклад, *футбол* і *копанка* (*копаний м'яч*). Проте назвати ці слова абсолютними синонімами не можна, адже вони відрізняються сферою використання. У діловому мовленні перевагу зазвичай надають запозиченим словам, а власне українським відповідникам, як правило, відводять роль другорядну, вони функціонують у розмовному мовленні, з їх допомогою надають тексту певного забарвлення, містечково-історичного наприклад. Доречними в цьому випадку будуть такі завдання: прочитайте спортивний репортаж білоруською мовою. Перекладіть його українською. Дайте відповідь на питання: чи можлива в цьому тексті заміна слів *футбол* – *копанка*?

„Прывітанне ўсім аматарам футбола!!! Мы вядзем прамую трансляцыю цэнтральнага матча тура.

Вось гучыць свісток галоўнага суддзі матча, і гульня пачынаецца. І адразу ж каманда накіроўвае мяч у бок варот суперніка.

Небяспечны момант... Усё, можна выдыхнуць – забіць мяч у вароты не атрымалася, бо цудоўна згуляў варатар.

Вось ён уводзіць мяч у гульню. З мячом вельмі ўдала сустракаецца паўабаронца, аддае перадачу на ход нападаючаму, той "цягне" мяч на левым флангу, змяшчаецца ў цэнтр штрафной, абыгрывае абаронцу суперніка і б'е па варотах.

Шкада, што пасля такой выдатна праведзенай камбінацыі, мяч усё ж такі размінуўся са створам варот. Так, прайшло яшчэ зусім мала часу ад пачатку гульні, а мы ўжо з Вамі сталі сведкамі дзвюх вельмі "вострых" атак футбалістаў гуляючых каманд.

Значыць, цікавая гульня чакае сёння нас з Вамі ...”.

Розвивають розумові здібності школярів і такі завдання, як: опишіть правила гри у футбол, укладіть невеликий словник футбольних термінів. Прочитайте опис народної гри „Земляний м'яч”, що була поширена на історичній Слобожанщині до середини ХХ століття, укладіть словник спеціальних спортивних термінів, що в ньому вжиті. Зіставте два укладені вами словники.

До гри „Земляний м'яч” готуються так: викопують невеличку ямку (дук), поперек кладуть паличку, а на паличку – дощечку так, щоб верхній кінець її виднівся із-за палички, а нижній упирався в дно ямки. На цей кінець дощечки в ямку кладуть м'яч. Потім обирають того, хто залишається біля дука (це верхній з палицею в руці), решта (польові гравці) йде в поле. Потім

верхній б'є по дощечці так, щоб м'яч злетів угору. Ті, хто в полі, повинні зловити м'яч. Якщо не зловлять, м'яч кидають знову в гóрод. Гру це називають дучковий м'яч, дуб, високий дуб, високий дубок, дубовий м'яч.

Цікавими будуть завдання на зіставлення назв видів спорту в різних слов'янських мовах, зокрема: зіставити назви основних видів спорту, які побутують в українській (хокей (гаківка); баскетбол (кошиківка); волейбол (сітківка або відбиванка); футбол (копаний м'яч)), білоруській (хакей, баскетбол, валејбол, футбол), польській (hokej, koszykówka, siatkówka, piłka nożna), словацькій (hokej, basketbal, volejbal, futbal), чеській (hokej, košíková, volejbal, fotbal), словенській (hokej, košarka, odbojka, nogomet), хорватській (hokej, košarka, odbojka, nogomet), сербській (хокеј, кошарка, одбојка, фудбал), чорногорській (хокеј, кошарка, одбојка, фудбал), боснійській (hokej, košarka, odbojka, nogomet), македонській (хокеј, кошарка, одбојка, фудбал), болгарській мовах (хокей, баскетбол, волейбол, футбол). Учні мають дослідити, в якій із мов найменше запозичень.

Звертаємо також увагу на „старіння” термінів і поступову їх заміну словами іншого походження, якщо не дібраними в українській мові відповідниками, то, принаймні, їх перекладом на українську. Аналізуючи спортивну літературу, фільми (документальні, художні) 30-40-х років ХХ століття (час, на який припав активний перехід від аматорського спорту до професійного), ми натрапляємо на спортивні терміни, які зараз майже не використовують, наприклад, у футболі: *корнер* – *кутовий*, *голкіпер* – *воротар*, *бек* – *захисник*, *арбітр* – *суддя*. Тепер помічаємо, що активніше стали використовуватися слова *кутовий*, *воротар*, *захисник*, *суддя*, зникли з ужитку слова *корнер* і *бек*. Тому й завдання для школярів пропонуємо відповідні: визначте, які з термінів, що функціонували в 30-их роках ХХ століття, активізувалися в ужитку в наш час, хоч належали до пасивного шару лексики ще в недалекому майбутньому.

Відомі випадки, коли із часом, якщо запозичене слово має відповідник в українській мові, поступово природно замінюється ним. Беручи цю тенденцію до уваги, одним із завдань нашого уроку було таке: дібрати українські слова, які б змогли замінити запозичені терміни. Саме замінити слова, урахувавши певні чинники (позицію гравця на полі, його характерні рухи, дії та ін.), а не перекласти їх. Наш вибір припав на доволі молодий вид спорту в Україні та на його термінологічний апарат – софтбол. Учням були запропоновані слова: *пітчер*, *беттер*, *аутфілдер*. Не володіючи англійською, не знаючи специфіки гри в софтбол, її правил, неможливо зрозуміти, що ж означають ці терміни. Тому нашим завданням, яке цілком збіглося з метою уроку, було показати учням на прикладах добору відповідних українських слів, що словниковий запас української мови цілком достатній, аби обслуговувати різні сфери людської діяльності, різні стилі викладу матеріалу та ін.: *пітчер* – подавач, бо виконує подачу (кидок) м'яча, *беттер* – биткар, бо це той гравець, який відбиває м'яча биткою, *аутфілдер* – далеколов, гравець, позиція якого поблизу зони ауту.

На жаль, у „Навчальній програмі з фізичної культури для професійно-технічних навчальних закладів” [5] у розділі „Теоретико-методичні знання” жодної години не відведено на вивчення учнями спортивної термінології, а єдина згадка про спортивну термінологію припадає на розділи „Волейбол”, „Жести та суддівська термінологія”. Зрозуміло, що цього недостатньо. Тому вивченню спортивної термінології потрібно приділяти набагато більше уваги. Перед кожним розділом (модулем) викладач фізичної культури має ознайомити учнів з понятійним апаратом певного виду спорту. Цікавими будуть бінарні уроки, вікторини, спортивні свята, презентації, стіннівки та ін., складовою частиною яких можуть бути ігри, як-от: **гра „Цар гори”**. Правила гри: члени кожної команди по черзі, відповідаючи на завдання кросворду, намагається вгадати зашифровані слова. Команда, яка виконає останній результативний хід (угадає слово кросворду), стає переможницею гри „Цар гори”. Якщо гра не виявить переможця, то командам пропонуємо по черзі називати українською мовою види спорту. Та з команд, що назве більшу кількість видів спорту, здобуває перемогу.

Ф	У	Т	Б	О	Л			
У		Г	А	Н	Д	Б	О	Л
Т			С					
З			К	Р	И	К	Е	Т
А			Е			Р		
Л			Т	Е	Н	О	С	
			Б			К		
П	О	Л	О			Е		
			Л			Т		

Зашифровані слова:

Баскетбол, футбол, гандбол, теніс, футзал, поло, крокет, крикет.

1. Ігровий вид спорту, в якому одна з назв інвентарю збігається з назвою предмету, який домогосподарки використовують, ідучи на ринок.
 2. Історія цього виду спорту тісно пов'язана з Англією. У ній уперше з'явилися офіційні правила цієї гри. До речі, Кубок Англії з цього виду спорту – це найстаріші змагання в Європі.
 3. У цій грі дозволяється забивати голи, окрім традиційного способу, ще й ліктями і колінками. Яка це гра?
 4. У цю гру можна грати і просто неба, і в спортивній залі. Головний приз цієї гри

має назву – „Великий шолом”. 5. Ця гра – молодший брат свого дуже відомого родича. За даними статистики – найпопулярніший вид спорту. 6. Це командна гра. У Західній Європі в неї грають на конях, в Індії на слонах, але частіше за все на воді. Яка це гра? 7. Інвентар для цієї гри – спеціальні молотки, дерев’яні кулі і декілька воріт. Завдання: за допомогою ударів молотком по кулі пройти всі ворота раніше за суперника. 8. Батьківщина цієї гри – Британські острови. Але найбільше вона поширена в Індії і Пакистані. Ця гра має багато спільного з бейсболом і гилкою.

Отже, вивчення цієї проблеми – це широке поле діяльності не тільки для викладачів української мови та фізичного виховання, а також і для фахівців з інших дисциплін. Не можна, розповідаючи про становлення спортивної термінології в Україні, не згадати історію (*В Україну теніс завезли англійські купці. 1890 року з’явилися перші клуби в Одесі та на заході України*), розповідаючи про появу назв видів спорту, оминати географію (*герцог Бофорт (Henry Somerset, 8th Duke of Beaufort) привіз з Індії ракетки і м’яч з пір’ями до свого помістя Бадмінтон у Глостерширі, Англія (звідси й назва виду спорту)*). Безумовно, інтегровані заняття сприятимуть кращому засвоєнню учнями спортивної термінології.

Література

1. Боровська О.В. Співвідношення національних та інтернаціональних термінів в українській термінології фізичної культури і спорту / О. В. Боровська – Львів : Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2003 – 17 с.

2. Ващенко Ю. Російсько-український та україно-російський словник туристичних термінів / Ю. Ващенко, Н.Кудлай, Л. Шевченко-Савчинська. – Київ, 2005 – 51 с.

3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ „Перун”, 2005. – 1728 с.

4. Карпець Л. А. Український спортивний жаргон: структурно-семантичний аспект : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Карпець Любов Анатоліївна ; Харківський національний ун-т ім. В.Н.Каразіна. – Х., 2006. – 19 с.

5. Навчальна програма з фізичної культури для професійно-технічних навчальних закладів / В.О. Павленко, Л. Ф. Духовний, С.О. Єфремова, О.Х. Неткал, В.С. Хрін, С.В. Атрощенко – Київ, 2013 – 102 с.

6. Сердечний В. Професійна лексика. Терміни. Бінарний урок. Українська мова і фізичне виховання / Володимир Сердечний, Людмила Попова // Українська мова і література в школі. – 2017. – №1. – С 29.

7. Паночко М.Н. Украинская спортивная лексика / М.Н. Паночко. – К.: Київ. держ. пед. ін-т ім. О.М. Горького, 1978. – 23 с.

8. Російсько-український словник з фізичної культури і спорту / за ред. В. Г. Осінчука, І. К. Попеску. — Львів: Світ, 1993. — 308 с.

9. Словник футбольних термінів : метод. посібн. для сам. роботи студентів факультету фізичного виховання. – Полтава : вид-во Полтавського держ. пед. ун-ту ім. В.Г. Короленка, 2007. – 32 с.

10. Янків І.Т. Українська спортивна термінологія (історико-методологічний аналіз: / І.Т. Янків ; Львівський державний інститут фізичної культури : автореф. дис. ... канд. наук фізичного виховання і спорту: 20.00.12 – Луцьк, 2000. – 19 с.